

Bir Metni (Platon) Eleştirmek; “Mesafe Alma”

Seda Yalçın*

“Her Yönüyle Eleştirel Düşünce” başlığı ile duyurulan çalıştay için “Bir metni (Platon) eleştirme- Mesafe Alma ve Sahne Kuruluşu” adlı bildirimin temel hareket noktası olarak Platon’u seçmem tesadüf değildir. Platon metinlerinin biçimi ve kurgusal yapısı itibariyle eleştirel düşüncenin her yönünü burada bulabileceğim kanaatindeydim. Zira oldukça irdelenmiş, adeta klasik haline gelmiş ilgilenen-ilgilenmeyen herkesin bildiği Politika kitabını esas mesele olarak ele almam oldukça riskli görünebilir. Fakat metin; okurken dikkat etmem gereken hususları itibariyle, hala tartışılabilir problemlerle ilgili okuyucunun muhakeme gücünü açığa çıkarmasındaki etkisiyle cezbedicidir. Benim düşünceme, muhakeme gücümün sınırlarını genişletip keskinleştirme çabama ve aynı zamanda “eleştiri” denildiğinde ne anladığının ön koşulu olarak kabul ettiğim fikrime sunacağı katkı hasebiyle tercih edilmiştir.

İşte bu nedenle eleştirinin ön koşulu olduğunu iddia ettiğim “mesafe alma” yönteminin temellendirmesini sizlerin de aşıkardığı Politika kitabının I. kitabı içerisinde yer alan Thrasymakhos’un meşhur sahneye çıkışı ve Sokrates ile aralarında geçen diyalogun küçük bir bölümünü hatırlatarak yapacağım. Çünkü bir eleştiri yapılabilmesinin öncesinde ancak “mesafe alma” ile başlanmalı kanaatindeyim. “Mesafe” olmadığı sürece eleştirinin zemini güvenilir olmayacaktır. Bu düşüncem ile kesin sonuçlara varmaya çalışmayacağım ancak diyalogdan küçük bir alıntı ile fikrimi sınamaya çalışacağım. Bu sınama metnin içeriğine “mesafe almayı deneme” şeklinde başlayacak ve bu başlangıç noktası ile metnin ilgili kısmını eleştirmenin ne anlama geldiğini tekrar sorgulayacağım.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Gümüşhane Üniversitesi, seda_122_@hotmail.com

“Mesafe alma” kelimesinin etimolojisine kısaca değinerek başlamak istiyorum. Zira bu etimoloji iddia ettiğim fikrimin zemininin anlaşılabilirliğini kolaylaştırması açısından oldukça önemlidir. “Mesafe” sözcüğü dilimize Arapçadan geçmiş olup, Türk Dil Kurumu (TDK, 2022) ve Kubbealtı(Lügatim, 2024) sözlüklerinde “ara” ve “uzaklık” anlam açıklaması verilerek karşılanmaktadır. Böyle düşünüldüğünde, sözcükten sadece, yalınlaştırırsa, iki “nokta” veya “konum”un, “açıklık” tesis eden bir “ara” sayesinde (ya da: “ara” sayesinde tesis olunan bir “açıklık” sayesinde) Bir birine tam olarak “temas” etmediği; bu “ara” ve “açıklık” nedeniyle de birbirinden (ama öyle ama böyle) “ayrı” ve “uzak” olduğu şeklinde bir anlam çıkar.

Örneğin, “şaşmaz bir biçimde, herkesle mesafeli bir dil kullanarak konuşurdu.” cümlesini düşünelim. Bu cümle, yine yalınlaştırırsa, konuşan birinin, konuştuğu herkes ile “ara”sının “açık” olduğunu; konuşanın, konuştuğu herkesten “ayrı” durduğunu; konuşanın, konuştuğu her kim ise, (bilinçli veya bilinçsiz) onları kendisinden “uzak” tutmak amacıyla olduğunu belirtir. Ancak ilginç bir biçimde, konuşma denilen fiil de tam olarak böyle mümkün olur.

Bir konuşma, konuşan olmazsa mümkün değildir. Konuşan, bir “ara”da durur. Buna bir “sınır çizgisi” denebilir. Ama bir “ara”da, yani “sınır”da durmak, “bir-arada” durmaktan başkadır. Konuşma, “ara” ve “sınır” sayesinde, bir “açık-lık” içinde gerçekleşir. Konuşma, ancak birilerinin birilerine “açık olması” ile mümkündür; ama konuşma için, birilerinin birilerine “açık” olmasını da önceleyen bir “ara” vardır.

Eleştiri denilen her ne ise, bir eleştiri, “ara, sınır, açıklık, uzaklık” olmadan mümkün müdür? Eğer böyle ise, konuşmak zorunlu olarak aynı zamanda eleştirmek mi demektir?

Ancak mesafe sözcüğünün, diğer yandan, “yolculuk” ve “menzil” sözcükleriyle (Nişanyan, 2002) bağlantılı çok katlı bir anlam yükü daha bulunmaktadır. Günümüzdeki kullanım bağlamlarından hareketle denebilir ki, sözcüğün bu anlam katmanları önemli ölçüde unutulmuş; özellikle de “katetme” ciheti çoğu kez belli belirsiz dahi hissedilmez hâle gelmiştir.

Sözgelimi: “Bayburt ile Gümüşhane arasında bir günlük mesafe var.” derken, bulunulan yer ile varılmak istenen yer “ara”sında ne kadar uzunlukta bir “yol” olduğu söylenirken, aynı zamanda “katedilmesi” gereken “yol”a da işaret edilir.

Bu durumda “mesafe,” yani “yolculuk ve menzil katmanları itibariyle, “ara” ve “açıklık” anlamlarını hâlâ korur; fakat bir biçimde “mesafe,” artık sadece “ayrı / uzak olma” değil, “ayrı / uzak olma”yı hem içerip hem giderecek tarzda farklı farklı kimliklerle de ortaya çıkar.

Bu hatta ilerlendiğinde “mesafe,” “katedilecek yol” anlamında:

Örnek cümle: “Vasıta olmadan bu mesafeyi yürüyerek aşmamız mümkün değil.”

“yol” bakımından bir “dönemeç / geçit / safha” anlamında:

Örnek cümle: “Zigana’ya 25 dakikada vardık. İyi mesafe almışız.” gibi anlamlara da gelir; içinde barındırdığı “ara” ve “açıklık” ile birlikte. Yine aynı hatta devam edilirse “mesafe,” örneğin, “bir yerden bir yere ateş etmek için bulunulan yer olarak” “Kurallar gereği, bu mesafeden ateş etmelisin.” denilebilir.

Bu bir sınır! demektir.

İlginç bir biçimde, mesafe bazen açılır bazen kapanır: “Süper ligde, Galatasaray ile Fenerbahçe arasındaki mesafe gittikçe kapanıyor.” Ya da “Yetişemeyeceğiz galiba, aramızdaki mesafe iyice açıldı.” Şeklindeki örnekleri çoğaltmak mümkündür. Mesafe alma’yı etimolojik kökenleri itibariyle incelemeye çalıştıktan sonra şu soruyu sorarak devam etmek isterim. “Eleştirmek, eleştirel düşünmek _acaba bir mesafe almak mıdır? Eğer öyle ise hangi anlamlarda”

Mesafe almanın “ara” ve “uzaklık” anlamlarından yola çıktığımızda; mesafe alınan ile mesafe alan arasındaki uzaklığın “temas” noktasında oluşturduğu cihet karmaşık görünebilir. Oysaki eleştirinin eleştirdiği her ne ise o ile kendi arasında mesafe bırakmayı- bırakılan mesafeyi sağlam bir biçimde korumayı- bıraktığı ara- uzaklığın idrakında olarak “temas” oluşur. Peki bu uzaklık- ara da temas nasıl gerçekleşecektir?

-”Sınır” ile, Sınırını bilme ile. Ancak bu sınır kuşatma cihetinden anlaşılmalıdır aksi takdirde Thrasymakhos’un konuşmayı engelleyici tavrına bürünmüş oluruz. “Sınır” ın ne olduğu ya da olması gerektiği mesafe alanın kontrol etmesi gereken bir aradır. Öyle ki eleştirinin; mesafe alanın ve mesafe bırakılanın “ara”sındaki “uzaklık”ın korunması eleştiren kişinin de eleştirisine cevap üretmesini sağlayacak kuvveti içinde barındıracaktır. Böylece “sınır” “ temas” etmeden teması gerçekleştirmez

mi? Tıpkı Sokrates'in muhatabına yönelttiği soruları ile muhatabını baskı altına almadan ama aynı zamanda soruları ile muhakeme yönlerini de açığa çıkarmasını sağlayacak cevapları da muhatabına buldurmaya çalışması gibi. Eleştirinin ön koşulu olarak ifade ettiğim "Mesafe alma" ya geri dönecek olur isek bu tutum kişinin kime- neye mesafe aldığı ile değişir. Ayrıca Kişinin kendisine- başkasına- nesneye- ve hatta meseleye karşı mesafe almasını gerektirebilir. Peki, eleştiren kişinin eleştirdiği her ne- kim ise sahneleri aynı iken mesafe alma tavrı nasıl gerçekleşecektir? Burada mesafe alma sahneden kopmak değil aksine sahne ile "ara"sındaki "uzaklık" ın idrakinde olup, sahnedekileri bu mesafe ile irdeleyebilmektir.

İçerisinde bulunduğumuz "sahne'nin kendisi ile oluşturacağımız "uzaklık" alacağımız "mesafe"nin sınırını tayin eder. Bu sınır ise "mesafe alan" ile "mesafe alınan " arasındaki "temas"ı gerçekleştirir. Eleştirinin ön koşulu olduğunu iddia ettiğim "Mesafe alma" da bir hareket ettiriciye ihtiyaç duyar. Bu ise cesarettir. Öyleyse mesafe almanın ön koşulu da "Cesaret" olacaktır.

"Mesafe alma" fikrimi Politika adlı metin içerisinden küçük bir kesit ile örneklendirerek temellendirmeye çalışacağım. Bilindiği üzere Politika kitabı 336-b şu sözlerle başlar:

"Thrasymakhos daha önce birkaç kez söze karışmaya kalkışmıştı. Ama yanında oturanlar, konuşmayı sonuna kadar dinlemek istediklerinden; kendisini durdurmuşlardı. Ben sözümü bitirip konuşmaya ara verir vermez, artık kendini tutamadı; yırtıcı bir hayvan gibi toparlanıp parçalayacakmış gibi üzerimize atıldı." Şöyle devam eder:

"Polemakhos'la ben korkudan irkildik. O ise herkesin ortasında sesini yükselterek, "Nedir ettiğiniz gevezelikler Sokrates?" dedi. "Deminden beri bir sürü alıkça sözlerle birbirinize temenna çakıp duruyorsunuz. Doğruluğun ne olduğunu gerçekten öğrenmek istiyorsan, yalnız soru sormakla kalma, verilen cevabı çürütmeyi marifet sanıp yiğitlik taslayacağına, kendin cevap ver. Soru sormanın cevap vermekten kolay olduğunu bal gibi bilirsin. Haydi, kendin söyle bakalım, doğruluk neymiş? Ama sakın, doğruluk borç olanmış, yararlı olanmış, yok kazançlı, karlı olanmış, yok işe yarayanmış falan demeye kalkma bana. Demek istediğini açık açık, kesinlikle söyle. Çünkü benim böyle saçma sapan laflara karnım tok(Platon 2016: 42). Diyalogun sadece bu kısmından hareket edecek olursak Thrasymakhos'un muhatabı baskı altında tutma, düşünceleri ile karşısındakini kuşatma cihetini

açıkça görürüz. Böyle bir durumda etki altında kalmadan cevap vermek, tedirgin olmamak oldukça zordur. Bu durum Sokrates içinde geçerlidir ve o, bu durumu şu sözlerle ifade eder:

“Bu sözleri duyunca şaşırıp kaldım. Yüzüne bakınca, bayağı korkuya kapıldım; iyi ki o bana bakmadan önce ben ona bakmışım; yoksa korkudan dilim tutulurdu. Ama tam konuşmamız kafasını kızdırmaya başladığı anda, önce ben ona bakmışım da, onun için kendimde cevap verecek güç bulabildim” (Platon 2016: 42). Tedirgin olduğunu ifade etmesine rağmen Sokrates’in konuşmasını sürdüreceği bellidir ancak baskı altında kalmadan, eleştirinin derinleşmesine imkân sağlayarak konuşmasını nasıl sürdürecektir? Burada konuşmaya başlamadan önce mesafe alınan kişi-fikir ile arasındaki sınırın korunması gerekir. Öyle ki bu uzaklık ile aynı zamanda mesafe alınan ile temasta sürecektir. Bu bağlamda Sokrates Thrasymakhos’a söylediklerini anladığını belirtir ve aslında onların yapmak istediğinin doğruluğun ne olduğunun araştırmak olduğunu ifade ederek konuşmanın sınırını belirler. Ancak araştırmanın yönlendirme, baskı ya da düşünceleri kuşatma cihetiyle yapılmaması gerektiğini de şu sözlerle belirtir:

“Bilmez olur musun ki, birine “Kaç kere kaç on iki eder? Diye sorsan, ondan sonra “ama bak arkadaş, bana iki kere altıymış, üç kere dörtmüş, altı kere ikiymiş, dört kere üçmüş falan demek yok, böyle saçma sapan cevaplar istemem ben! Diye de adamı bağlasan; böyle bir soruya yalnız o değil, herhalde kimse cevap veremez” (Platon 2016: 43). Tutumunu aynı sertlikle devam ettiren Thrasymakhos yasak ettiği cevaplardan birini verdiği takdirde Sokrates’in cezalandırılmasını ister. Sokrates ise bu baskı altında bile araştırmasına devam edeceğini ve düşünüp, tarttıktan sonra o cevap doğru ise söylemekten çekinmeyeceğini ifade eder. Bu açıdan eleştirel düşünebilme yeteneğinin zorlama-baskı ile olamayacağı zaten belirtilmiştir. Ancak araştırmanın devam edebilmesi Sokrates’in cesaret ile devam edeceğini söylemesiyle ilerler. Ve sorduğu sorular ile irdelenen kavramın sınırları tayin edilir ancak hiç kimseyi de kendi sözlerini söylemediği için yargılamaz. Oysaki Thrasymakhos o sahne içerisinde mesafe almadan kuşatıcı-muhatabı baskı altına almaya çalışan uslubu ile mesafe alınarak irdelenmesi gereken kavramın derinleşmesini zorlaştırmaktaydı. Thrasymakhos öfkeli ve tavırlı bir tutum ile konuşmaya başlar belli ki bunu sürekli yapmaktadır ki bunu arkadaşları tarafından belli süre engellenmesinden çıkartmaktayız. Sokrates ile arasındaki mesafeyi

koruyamayan Thrasymakhos kendi düşüncelerini zorla kabul ettirmeye çalışarak eleştirel düşünmenin yönünü kendi isteği doğrultusunda belirlemeye çalışır. Sokrates ise bu tutum karşısında tedirgin olduğunu belirtse de eleştirel düşünmenin imkânının devam etmesini sağlayacak cesaretle adım atar ve Thrasymakhos'un düşüncelerine ve uslubuna karşı etkilenmeden ilerlemeye çalışır. Bunu yaparken onun söylediklerini ona karşı soruya dönüştürerek de eleştiren kişinin eleştirisine cevap üretmesini sağlayacak mesafenin sınırı belirlenmiş olur ve uzaklık tesis edilir, bu uzaklığın idraki ile sınır korunur ve zorlama baskı olmaksızın mesafe alınan ile temas gerçekleşerek eleştirel düşünebilme zemini gerçekleşmiş olur.

Eleştirinin ön koşulu olarak ileri sürdüğüm “mesafe alma” fikrimi temellendirmeye çalıştığım kesitten yola çıkarak şu şekilde özetlemek mümkündür. Eleştiri olabilmesi-yapılabilmesi için ön koşul eleştiren ile eleştirilenin arasındaki “mesafe”dir. Bu mesafe sınır ile korunur ve uzaklığın/aranın idraki ile gerçekleşir. Temas ise bu sınır ile gerçekleşir. Mesafe almanın ön koşulu ise cesarettir.

Kaynakça

1. “Kubbealtı Lugatı”, erişim: 26 Temmuz 2023, <https://lugatim.com>.
2. “Nişanyan Sözlük”, erişim: 26 Temmuz 2023, <https://www.nisanyansozluk.com>.
3. Platon (2016). *Devlet*, çev. Hüseyin Demirkıran, İstanbul: İslık Yayınları.
4. “Türk Dil Kurumu Sözlükleri”, erişim: 26 Temmuz 2023, <https://sozluk.gov.tr>.

